

TRANSFORMĂRI CREȘTINE REINTERPRETATE ÎN SUBSTANȚIALISMUL LUI CAMIL PETRESCU

NELA MIRCICĂ
Universitatea „Andrei Șaguna”

Christian Transformations Reinterpreted in the Substantialism of Camil Petrescu. The becoming of Christian culture, revealed by a Romanian phenomenological philosopher, aroused the cognitive interest for the elaboration of this study. The values and their evolution were the pole of interest present in the philosophical work of Camil Petrescu. The adaptation of value entities to the dynamics of social realities proves to be permanent, which leads us to believe that in the process in which cultures appear, develop and disappear we are dealing with a significant transformation of human values. They reset so that they become compatible with the needs of the historical period in which they exist, manifest and act. Relevant is the following statement: The 21st century has started with significant changes such as “the European Union’s economic dynamics that standardizes the ethical and religious behaviour of European citizens, in the sense of internalizing the set of common values accepted by the European and / or Euro-Atlantic integrated states”.¹ Phenomenology is that philosophy that reduces the distance between the idea and the concrete, thus achieving a thorough knowledge of the problem within and in the multitude of its dimensions. The essence of the work, which is found in all its manifestations, has been sought and highlighted by phenomenology throughout its evolution, from Edmund Husserl to today’s phenomenologists. It is not what is accidental, fleeting, insignificant that interests scientific and philosophical knowledge, but only what necessarily manifests itself under certain conditions. Therefore, the analysis from a phenomenological perspective of Christian culture, which has at its centre the Christian religion, clarifies many of the social problems of the beginning of the third millennium. In the current social turmoil involving the European space and not only “we are interested in the existence of a religious basis of moral rules and morally established standards”².

Keywords: phenomenology, Christianity, social transformations, atheism.

ARGUMENT

La început de mileniu constatăm o efervescență ce a cuprins societățile la toate nivelele, mergând până la nivelul individual; se rescrie istoria (se exprimă unii) dar, mai ales, *se extinde propaganda anticreștină*. Evoluția tehnicii a început să se întoarcă împotriva omului, înstrăinându-l, deoarece informația poate ajunge în mod voit

¹ Ion Constantin, *The Ethical-Religious Dynamics in the Context of Europe’s Globalization*, The European Proceedings of Social & Behavioural Sciences EpSBS, Volume XV, WLC, 2016, p. 232.

² *Ibidem*, p. 232.

distorsionată la receptor. Ne confruntăm cu fenomene ale căror cauze exacte nu le cunoaștem, dar ale căror efecte începem să le resimțim. Ne confruntăm cu manipularea prin persuasiune care constituie una dintre modalitățile cele mai detestabile de îndepărtare a omului de semenul său. Toate acestea m-au determinat să mă întorc la o analiză a creștinismului realizată de „filosoful–dramaturg”³ Camil Petrescu.

INTRODUCERE

Camil Petrescu a suscitât un interes permanent, deopotrivă de intens, atât pentru literați, cât și pentru filosofi. Problemele etice se află în fruntea problematicii complexe abordate de acest gânditor al secolului al XX-lea. Opera sa literară este dominată de elemente fundamentale ale moralei. Ceea ce aduce în atenție acest studiu este morala creștină abordată de Camil Petrescu în opera sa filosofică. Analiza profundă a devenirii creștine dezvăluie hotărârea cu care acesta a dorit să argumenteze observațiile sale, demne de un filosof al științei. Credem că intenția sa, susținută de o analiza amplă și complexă, a fost aceea de a descoperi fundamentele vieții creștine dintr-o perspectivă inedită, aceea a fenomenologiei apărută cu mult în urma creștinismului.

Aspecte noi ale creștinismului, cu valențele unor adevăruri fundamentale, relevă părți importante ale operei filosofice a lui Camil Petrescu. În *Doctrina Substanței* care pune bazele unui veritabil sistem filosofic, în opinia sa, întâlnim o problematică ce încearcă să dea răspunsuri esențiale în domenii ca acelea ale cunoașterii, existenței, moralei, religiei, ș.a., apelând la o metodă de reflecție numită *metoda substanțialistă* care a rezultat din reinterpretarea metodei reducției fenomenologice a lui Edmund Husserl. Acesta din urmă a fost idolul său; a dedicat o perioadă însemnată din viața sa științifică analizei și interpretării operei marelui gânditor. A fost conștient de faptul că Husserl n-a mai avut timpul necesar pentru a descoperi aplicațiile concrete ale fenomenologiei, deși acesta afirmase că fenomenologia este o filosofie științifică aplicabilă și aplicată.

Alături de însemnați urmași ai lui Husserl, Camil Petrescu a configurat avantajele abordării cunoașterii din perspectiva fenomenologiei. Astfel, gândirea fenomenologică a penetrat toate domeniile vieții și existenței umane. Credem că, în această perioadă care curge începând cu sfârșitul secolului al IX-lea și care s-a prelungit în mileniul al III-lea, filosofia și știința au făcut pași importanți una către cealaltă în rezolvarea unor importante probleme de cunoaștere ale omului. Evoluția umană s-a obiectivat, în opinia noastră, și în apariția unor noi modalități de abordare în activitatea de cunoaștere rațională, activitate care îl face unic pe om.

Chiar dacă nu a reușit să își atingă toate obiectivele propuse, Camil Petrescu a relevat elemente esențiale ale abordării fenomenologice a existenței umane și a configurat soluții concrete ale rezolvării lor. Observăm că a căutat soluții viabile, pentru

³ Ion Constantin, *Inferențe metodologice prosubstanțialiste*, București, Ars Docendi, 2015, *passim*.

o perioadă însemnată de timp, la probleme fundamentale ale cunoașterii, conștient fiind de faptul că dinamica vieții sociale schimbă datele concrete ale problemelor. De aceea a acceptat, fără rezerve, concluzia lui Husserl că *fenomenologia este o filosofie științifică* ce poate rezolva permanent probleme dintre cele mai complexe cu care se confruntă omul.

Am constatat că filosoful nostru a fost foarte implicat în acest proiect amplu de redirecționare a cunoașterii către un model nou de lucru. Dovada incontestabilă a intuiției sale o constituie faptul că în spațiul academic european și nu numai întâlnim publicații precum *Revista de filosofie aplicată*, discipline precum *Filosofia aplicată*, ș.a. care abordează probleme dintre cele mai concrete ale societății actuale. „Camil avea «intuiții esențiale», cum le numea. Nu era o șagă, luciditatea lui analiza substanțial fenomenul și intuițiile, îi arătau direcțiile”, afirma Florica Ichim într-un interviu publicat în *Observator Cultural*, iulie 2014. Practica filosofică, de asemenea, a cunoscut o devenire aflată în strânsă legătură cu evoluția științelor.

Ceea ce am surprins cu deosebită satisfacție la Camil Petrescu este faptul că tratează relațiile concrete în contextul larg în care ele se desfășoară. Acest lucru întărește convingerea noastră că acest gânditor își merită pe deplin statutul de continuator important al fenomenologiei lui Edmund Husserl, care nu numai că a căutat să popularizeze ideile acestuia, dar le-a și combătut pe alocuri. Ca un veritabil discipol, și-a criticat magistrul de dragul progresului în cunoașterea exercitată de filosofia științifică și extinsă în toate celelalte domenii ale cunoașterii.

Cele ce urmează în studiul nostru se constituie într-o mostră a strădaniei cu care Camil Petrescu a analizat una dintre problemele străvechi cu care s-a confruntat omul: problema credinței religioase.

Doctrina substanței a lui Camil Petrescu se constituie într-un veritabil tratat despre fenomenologie, publicat în două volume consistente. „Camil cunoștea fenomenologia. Pentru a construi în universul ei, exersase ani și ani, mai ales în teatru”⁴. Însuși dramaturgul recunoaște că „arta nu e distracție, ci un mijloc de cunoaștere”⁵.

Studiul nostru se concentrează pe problemele abordate în volumul al II-lea. Aici ne-au reținut atenția probleme ca aceea a *culturii substanțiale*, a *megaleonului*, a devenirii *culturii creștine și a numeroaselor influențe asupra individului*. Și nu în ultimul rând, ne interesează „ce i s-a întâmplat lui Camil Petrescu în clipa în care s-a luat la trântă cu filosofia și cu filosofii”⁶. Cu atât mai mult cu cât „preocupările lui Camil Petrescu sunt canalizate [...] spre filosofie”⁷, încă de la începuturile scrierilor sale.

⁴ Gheorghe Vlăduțescu, *Neconvențional despre filosofia românească*, București, Editura Paideia, 2002, p. 130.

⁵ Camil Petrescu, *Teze și antiteze*, București, Editura Culturală Națională, 1936, p. 168.

⁶ Anton Adămuț, *(Și) Filosofia lui Camil Petrescu*, Editura Timpul, Iași, 2008, p. 9.

⁷ Vasile Dem. Zamfirescu, „Studiu introductiv” la *Doctrina substanței*, în Camil Petrescu, *Doctrina substanței*, vol. I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 15.

MODELĂRI CREȘTINE ALE CULTURII GRECO-LATINE

„Prin urmare, rămânem la teza că întreaga cultură greco-latină s-a transformat în cultura creștină”⁸. Pornind de la această afirmație tranșantă, dorim să arătăm demersul sigur și categoric al lui Camil Petrescu în ceea ce privește transformările creștine suferite de cultura Imperiului Bizantin, care are ca element specific faptul că acesta nu a avut de-a face cu numeroase năvăliri ale popoarelor barbare. Deși afirmă că întreaga cultură greco-latină s-a transformat în cultură creștină, autorul nostru se contrazice în analiza fiecărei valori, luată individual. Ilustrăm prin faptul că atunci când vorbește despre cultul frumuseții trupești, despre teatru, circ, templele dedicate valorilor imperiale afirmă că ele nu au suferit transformările creștine, ci au fost distruse sau nimicite. Prin urmare, constatăm noi, transformările operate de ceea ce avea să devină cultura creștină sunt selective; ele transformă valorile existente, în funcție de criterii bine determinate. Mai mult, pe unele le-a eliminat definitiv, deoarece nu erau concordante cu valorile religiei creștine. Cu toate acestea, valorile aflate în consonanță cu valorile religiei creștine au fost preluate și au suferit amprenta noii religii. Camil Petrescu enumeră, în lucrarea sa, valorile pe care le consideră a fi continuat ca valori durabile pentru evoluția spirituală a omului:

1. Limba latină și greacă, împreună cu literatura religioasă în aceste limbi. 2. A rămas imperiul roman însuși sub forma răsăriteană timp de 1300 de ani. 3. Papalitatea latină a continuat să ungă împărați și să exercite o putere lumească fără seamăn. Ideea imperiului însăși a rămas până în 1806. 4. A rămas gustul pentru discuția filosofică și pentru logică, condiționate însă de teza teologică. Frumusețea și valoarea filosofiei teologice. Biserica a reintrodus elementele Renașterii. 5. Nu s-a pierdut gustul poeziei, dar ea a devenit religioasă. 6. Nu s-au pierdut dreptul roman și administrația de tip roman. 7. Nu s-a pierdut gustul artei, dar ea s-a inspirat din arta catacumbelor; nu s-a pierdut gustul fastului, dar a devenit religios. Arhitectura însăși n-a fost mai puțin măreață (Bizanț, Ravenna, apoi, mai târziu, catedralele).⁹

Fenomenologul român, cu un ascuțit spirit al observației și al obiectivității redării faptelor istorice, arată că „această transformare a fost făcută cu o violență fără seamăn”, iar „persecuțiile creștine au fost poate mai grave decât persecuțiile romane”¹⁰. Deoarece observăm din nou, parcurgând textul, că se contrazice în afirmații, credem că a avut tendința de a exagera procesul transformării culturii greco-latine în cultură creștină. Modalitatea constantă de a arăta caracteristica nimicitoare a culturii creștine în raport cu multe dintre valorile preexistente demonstrează acest lucru. Însă, argumentul său este cât se poate de clar: „unele fapte unice în istorie”, ca: „intransigența dogmatică de origine semită și orientală” a bisericii creștine din răsăritul european și din nordul

⁸ Camil Petrescu, *Doctrina substanței*, vol. II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 78.

⁹ *Ibidem*, p. 79.

¹⁰ *Ibidem*.

african; „valoarea dramatică a evangheliei”¹¹. Evanghelia este „una din cele mai copleșitoare cărți din câte a creat mintea omenească”¹². Mai mult, „Toată civilizația antică a fost distrusă nimicitor, pe timp de 1000 de ani, de o singură carte vie, de evanghelie”¹³. Pledează pentru cauza culturii creștine în mod magistral: „Suferința unui Dumnezeu – Om, nesfârșit de iubitor de oameni, care s-a jertfit pentru cei mulți și a fost ucis de răutatea bestială a oamenilor, într-o realizare de artă, ca să spunem așa, cel puțin egală marilor epopei literare ori dramelor shakespeariene, a fost de un dinamism subiectiv de neegalat”¹⁴. El recunoaște, fără rezerve, că „*Indiferent de substratul ei istoric și religios, drama patimilor Mântuitorului e făcută să cutremure* [s.n.]”¹⁵.

Descoperim că autorul nostru rămâne constant în a aplica modalitățile fenomenologiei de a se raporta la concret și de aceea creștinismul este înțeles ca o posibilă adecvare la concret, deși poate fi caracterizat ca o reacție clară împotriva logicului. În ceea ce privește raportarea creștinismului la logic întâlnim un fenomen extrem de interesant. La început, creștinismul s-a instaurat ca un fenomen care respingea logica, mai exact, ordinea logică a lucrurilor; însă apariția instituției bisericești și sfârșitul epocii patristice au făcut ca ilogical să se transforme în opusul său, logicul din mesajul creștin. Creștinismul a avut încă de la început un mesaj plin de afectivitate și emoție, a avut priză la săracii sclavi și, îndeosebi, la femei. De asemenea, creștinismul a dezvoltat, încă din fazele sale incipiente, o psihologie care a pătruns în subconștientul colectiv și care a produs o stare emoțională reactivată în fiecare an, atunci când îl sărbătorim pe Iisus Hristos.

Avem convingerea că în *Doctrina Substanței*, Camil Petrescu realizează o veritabilă analiză a devenirii culturii creștine în cadrul culturii greco-latine, pe care o continuă în elementele sale cele mai valoroase. Însă, revenim asupra constatării că fenomenologul a contrazis adesea, în cadrul aceleași lucrări, propria afirmație că o cultură precum cea greco-latină a fost nimicită, în esența ei, de cultura creștină. Argumentăm cu următorul citat din opera sa: „Prin urmare, «civilizația antică» n-a fost «distrusă» de barbari, ci a fost *transformată* (s.a.). Cultura greco-romană *s-a transformat* (s.a.) în cultura creștină.”¹⁶. Puțin încurcați de afirmațiile contradictorii, identificăm ideea că întreaga cultură creștină s-a constituit ca transformare creștină a culturii greco-latine; apoi, ea s-a așezat pe baza materială imensă a culturii greco-latine și pe acest suport material imens dăinuie prin milenii.

Nu putem să nu semnalăm amprenta dramaturgului în descrierea procesului de transformare a culturii greco-latine în cultură creștină: „Războaiele dintre culturi sunt mult mai grave decât războaiele între popoare, fiindcă au un caracter religios, deci fanatic. Persecuțiile romane contra creștinismului, ca și persecuțiile creștinismului

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, p. 80.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, p. 66.

contra romanilor sunt o pildă [...]. Războaiele religioase între secte sunt încă o pildă (pe acestea însă nu le întâlnim în imperii unificate decât foarte rar). Condiția esențială, deci, a unei transformări de cultură trebuie să fie posibilitatea ca o cultură revoluționară, mesianică, să dobândească puterea în toată lumea civilizată dintr-odată [...]. Stăteau, în primele trei secole ale erei creștine, față în față, în același imperiu, *două culturi antagonice* [s.n.], una la sfârșitul ciclului ei, alta în zona perigetică.”¹⁷.

Pornind de la următoarea afirmație, „O cultură e o criză continuă”¹⁸, Camil Petrescu pledează pentru apărarea valorilor atât de necesare în procesul evoluției spiritului uman. Această nouă religie, monoteistă în esența ei, aducea mântuire dincolo de cunoaștere și de cele lumești, milă în loc de justiție, egalitatea sclavului cu împăratul în fața lui Dumnezeu. De fapt, atunci când s-a rupt echilibrul vital dintre unitatea culturii greco-romane și unitatea imperiului roman s-a produs necesitatea înlocuirii cu o cultură stabilă, iar aceea a fost creștinismul fiindcă omul avea nevoie de ceva în care să creadă necondiționat. Imperiul roman este nevoit să adopte creștinismul ca religie de stat pe tot cuprinsul său, în scopul restabilirii echilibrului vital cu noua cultură. Chiar dacă disoluția imperiului roman a continuat și după evenimentul istoric al etatizării creștinismului, religia creștină și-a produs efectele: fiind „chintesența doctrinară a democrației” și propagându-se în rândul maselor de pe întreg cuprinsul imperiului roman, religia creștină s-a adresat „unui număr imens de sclavi și de oameni necăjiți, proclamându-i egali în fața lui Dumnezeu, ceea ce i-a sporit forța morală la un dinamism care timp de milenii nu va fi epuizat”¹⁹, conchide Camil Petrescu. Apoi, argumentează cu forța unui adevăr axiomatic: „Cât timp nedreptatea va fi pe lume, religia creștină va continua să existe [s.n.], pentru că recunoaște esența umană a celor nevoiași și loviți, neajutorati”²⁰. *Nedreptatea se constituie ca structură generativă pentru creștinism, motivându-i dăinuirea, măreția și amețitoarea înălțime morală* [s.n.]. Tocmai de aceea, „măreția creștinismului este atât de reală și înălțimea lui morală este atât de incontestabilă”²¹.

DESPRE PROBLEMELE MEGALEONULUI

„Explicitarea punctelor de reper”, din capitolul „Ortogeneza și structura istoriei” se încheie cu explicarea substanțială a unor evenimente culturale și religioase care s-au produs între anul 313 și anul 1637. Conchide că istoria europeană a treisprezece secole a fost dominată de creștinism, prin cultura pe care acesta a cenzurat-o între „Edictul de la Milan” și teza „cogito, ergo sum” a raționalismului francez: „Deci, instalat în cultură prin Edictul de la Milan, creștinismul va domina istoria europeană până în 1637 (data apariției *Discursului despre metodă* al lui Descartes”²².

¹⁷ *Ibidem*, p. 68.

¹⁸ *Ibidem*, p. 76.

¹⁹ *Ibidem*, p. 71.

²⁰ *Ibidem*, pp. 71–72.

²¹ *Ibidem*, p. 67.

²² *Ibidem*, p. 81.

Apreciază că aceasta este o imensă perioadă de timp, pe care a numit-o „*megaleon*” [s.n.] și în care instituția religiei creștine a cenzurat *toate* actele de cultură. Cultura însăși a devenit o cultură megaleonică, la a cărei structură s-a adaptat structura întregii societăți omenești: „E o imensă perioadă de timp pe care noi am numit-o *megaleon* [s.n.], în care toate actele de cultură sunt cenzurate de biserică. Este, ca să întrebuițăm intuiția lui Stendhal, domnia «negrului» (negru de la culoarea sutanei)”²³.

Adept al delimitărilor conceptuale riguroase, Camil Petrescu operează și o împărțire a megaleonului în trei evuri: „evul patristic, evul mediu, evul renașterii”²⁴. Această triadă suprapusă celor treisprezece secole de megaleon permite o încadrare mai adecvată a evenimentelor la care face referire analitico-sintetică. Oricum, însă, evul patristic rămâne jalonat între anii 313 și 622, în timp ce a treia subîmpărțire a megaleonului urma să fie stabilizată la intervalul dintre anul 1453 și anul 1637.

Evul patristic s-a caracterizat prin păstrarea formei originale a bisericii creștine și a modelului ei funcțional. Anul 600 marchează manifestarea unor evenimente cu o consistentă încărcătură axiologică, precum sfârșitul încheșării doctrinei religioase a bisericii creștine și începutul operei creștine de cucerire lumească: „De acum începe, în biserica de apus, opera de organizare și cucerire lumească”²⁵. În jurul anului 600 dispar două valori polarizate la două puncte cardinale: administrația latină (din apusul european) și „limba latină din imperiul oficial de răsărit”²⁶. Dar, stingerea acestor două valori este compensată de începutul unor valori durabile care au dăinuit și vor dăinui: națiunile moderne și limbile actuale, ale căror începuturi sunt localizate în Europa de apus: „În apus ... începe istoria ... națiunilor moderne, a limbilor actuale”²⁷.

În evul patristic se constată și o radicală distrugere a științei antichității greco-latine, o distrugere care a făcut necesară redescoperirea renaștistă a achizițiilor științifice ale astronomiei, geografiei și fizicii: „Distrugerea științei antichității greco-latine este atât de radicală încât știința astronomiei, geografia și fizica vor trebuie să fie redescoperite în timpul Renașterii.”²⁸

„Evul mediu” este caracterizat succint, printr-o expresie propozițională sintetică: „[...] evul mediu e un ev de afirmare a papalității”²⁹. Papalitatea s-a afirmat prin diferite modalități, începând cu perfecționarea cenzurii care, „în evul mediu va fi absolută și va deveni violentă, mai ales, o dată cu răspândirea tiparului”³⁰. Dar, evul mediu mai prezintă și o altă caracteristică remarcabilă: caracteristica de apogeu al dezvoltării megaleonice a societății omenești fiind „o perioadă de apogeu megaleonic, în care creștinismul e în luptă cu... islamismul. Evul mediu e dominat și stilizat de aceste două religii: timp de 800 de ani”³¹.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, p. 81.

²⁵ *Ibidem*, p. 82.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, p. 82.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

Ofensiva bisericii creștine se generalizează în apusul Europei și culminează cu asumarea autorității de a unge împărații romani. Între timp, filosofia scolastică își exercită acțiunea de explicare a lumii în lumina dogmei; fanatismul este atenuat și „biserica îngăduie să se ia din Aristotel ceea ce e compatibil cu dogmele”³². Îndeosebi este preluată logica aristotelică, adică însuși „instrumentul de expunere tautologică... tocmai fiindcă activitatea logică e ușurată de existența dogmelor”³³.

Cultura megaleonică din evul mediu se remarcă și prin valorile artistice durabile și reductibile pe care ni le-au dat: liturghia, catedralele, bisericile.

Cea de-a treia subîmpărțire a megaleonului „e caracterizată, în Europa Centrală ... prin înflorirea artelor senzuale și prin apariția aparatelor menite să transforme specia omenească ... tiparul, luneta”³⁴. Pe de altă parte, intransigența dogmatică atinge paroxismul: „La 1600, Giordano Bruno este ars și încă în 1630 sunt arderi de eretici”³⁵. Dar, biserica romană devine, paradoxal, indulgentă față de conduita morală individuală: „Indulgența pentru comportarea individuală devine maximă”³⁶. Acest amestec de vectori cu sensuri contrare conduce la o concluzie naturală despre specificul evului renașterii: „E, desigur, un ev de slăbire a autorității care va duce la sfârșitul autorității megaleonului”³⁷. Tranziția la timpurile moderne este făcută chiar de Renaștere, tocmai pentru că „Structura Renașterii este o structură specifică epocilor de tranziție”³⁸.

Specificul Renașterii, atât de frecvent invocat în exegeze, nu este o abstracție, ci este o entitate concretă; este o realitate vie și viabilă, ale cărei elemente de conținut au fost enunțate de Camil Petrescu: „Tiparul, descoperirile geografice, arta plastică, de o parte, așa cum arta muzicală avea să fie specificul epocii moderne, în acord cu dialecticul ei, «raționalism», războaiele religioase, literatura de mare creație, pe de altă parte, Rabelais, Montaigne, Pierre de Ronsard, Shakespeare, Cervantes ș.a. constituie «specificul» acestei epoci concrete ca toate epocile de tranziție”³⁹.

A încheiat Renașterea, și, deci, megaleonul, cu anul 1637. De ce? Pentru simplul motiv că, anul 1637 „Este anul în care apariția unei cărți joacă, pentru epoca modernă, rolul pe care l-a jucat, într-un anume fel, evanghelia pentru megaleon”⁴⁰. Această carte denumită *Discurs despre metodă*, scrisă de René Descartes, nu a fost suprimată de cenzura megaleonică, iar autorul ei nu a fost executat, explicația constând în faptul că gândirea științifică fusese separată de credința religioasă; mai exact, se impusese „teoria dublului adevăr”, teorie care făcea posibilă coexistența pașnică a adevărului științific și a adevărului absolut al dogmei religiei creștine. Începutul timpurilor moderne este deschis prin chiar această stranie teorie a dublului adevăr, prin dreptul

³² *Ibidem*, p. 83.

³³ *Ibidem*, p. 83.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, p. 84.

⁴⁰ *Ibidem*.

cercetării științifice de a ființa în raporturi de egalitate cu credința religioasă. Acest început nu este numai acel semnal de „publicitate ofensivă”⁴¹ de la sfârșitul autorității megaleonice, ci „E, cum s-a remarcat, «o criză a conștiinței» europene”⁴²; e o criză asupra căreia coincid punctele de vedere ale filosofilor Camil Petrescu și Paul Hazard. De altfel, Paul Hazard își exprimase punctul de vedere în lucrarea pe care și-a intitulat-o sugestiv *Criza conștiinței europene*, așa cum rezultă din paginile 84 și 334 din volumul al II-lea al lucrării pe care Camil Petrescu și-a intitulat-o *Doctrina substanței*.

În perioada megaleonului, constrângerile exercitate de cenzura bisericii creștine asupra tineretului erau extrem de severe: „Tânărul ambițios care voia, născut într-o epocă revoluționară, să devină un general roșu, *va dori să devină* [s.n.], fiindcă e prins de restaurație, un abate în sutană neagră.”⁴³. Toate forțele intelectuale și lumești au fost asimilate la nivelul structurii culturii megaleonice, realizându-se „integrarea forțelor intelectuale și lumești în cadrul culturii megaleonice”⁴⁴. Filtrul religios al bisericii creștine nu putea fi ocolit de nici un aspirant la rangurile sociale superioare și funcționa cu perfecțiunea ireproșabilă a „furcilor caudine” din antichitate: cel care aspira la escaladarea ierarhiei sociale din perioada megaleonului era nevoit să facă toate compromisurile cu dogmele creștinismului și să-i slujească normele imperative.

Creștinismul este durabil și durează; el și-a dovedit durabilitatea, o durabilitate extraordinară, la care au contribuit fapte surprinzătoare. Fără să fie miraculoase și inexplicabile, asemenea fapte surprinzătoare gravitează în jurul unui fapt indubitabil: faptul că religia creștină a instituit o dominație reală asupra întregii vieți a fiecărui individ uman; chiar și individul laic a fost subordonat autorității religiei creștine, cel puțin în zona de dominație teritorială a creștinismului instituționalizat.

Religie durabilă este și religia iudaică; ea, religia iudaică, a oferit creștinismului modelul controlului efectiv al întregii vieți individuale: „E un control al vieții individuale pe care, probabil că, nu l-au mai realizat alte religii”⁴⁵. Botezul, cununia, parastasele și alte ritualuri creștine sunt tot atâtea modalități de exercitare concretă a controlului creștin asupra vieții oamenilor: „La naștere, botezul, la căsătorie, cununia, ceremonia funebră a înmormântării, parastasele, confesiunile de câteva ori pe an, în afară de rugăciunile în biserică săptămânale, rugăciunile repetate dimineața, la prânz și seara, arată amprenta bisericii în viața individului. Când este vorba, mai ales, de femei terorizate de teama păcatului, femei care au în grijă căminul și educația copiilor, se înțelege ce puternică este această amprentă, la care se mai adaugă și zelul acatistelor, al dorinței intime de fericire”⁴⁶. Aceste două religii, iudaismul și creștinismul, sunt, probabil, religii neîntrecute în eficiența controlului asupra vieții individului pe care îl contactează.

⁴¹ *Ibidem*, p. 83.

⁴² *Ibidem*, p. 84.

⁴³ *Ibidem*, p. 81.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

PERSPECTIVE ALE RELIGIOZITĂȚII LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XXI-LEA

Relația individ–societate generează inepuizabile comentarii privitoare la dominanța alternativă a individului sau a comunității. Fenomenul globalizării dezvoltă serioase controverse privitoare la fundamentul său, care în opinia noastră, este extrem de fragil. Credem că se depășesc limitele unității în diversitate și de aceea se nasc adevărate animozități care îmbracă forme inedite. „Auzim de multe ori în societatea noastră că astăzi lumea – în speță, cea occidentală –, adică civilizația post-europeană, este fundamentată pe valori care nu au mai fost în întreaga istorie a umanității. Ca să se ajungă la acest rezultat, s-a trecut prin două războaie mondiale. Aceste presupuse valori dobândite se folosesc de globalizare, transformând-o într-un vehicul pentru răspândirea lor.”⁴⁷ Sesizăm că se discută despre valori absolut noi, despre primatul individului și ne întrebăm dacă avem de-a face cu ceea ce s-a dorit prin globalizare, dacă nu cumva aceasta a rămas la stadiul de dorință. Oricum, războiul lumilor pare să își confirme substratul religios și să revigoreze ipoteza religiozității înțeleasă ca fiind esența cea mai profundă a socializării ființelor umane: religiozitatea precreștină transcende milenii de creștinism activ și ardent, metamorfozându-se în religiozitate postcreștină cu centre multipolare de religii tot mai apropiate între ele și mai tolerante. „Efectele sentimentului religios inculcat în societate sunt repetabile și durabile, ele indicând obstacolele redutabile pe care le surmontează oamenii areligioși moderni în procesul dezalienării religioase. Subliniem aici înțelegerea dezalienării religioase ca echivalent semantic al conceptului de emancipare umană, suprimarea înstrăinării religioase a omului fiind ultima și cea mai înaltă formă a dezalienării umane și a revenirii omului la condiția care-i definește esența.”⁴⁸

În plină desfășurare a primei pandemii a secolului al XXI-lea (pandemia cu SARS-CoV-2) apare un paradox: creșterea progresivă a distanțării fizice dintre indivizii umani nu înseamnă și o creștere a distanțării sociale dintre aceștia; dimpotrivă, distanțarea fizică până la izolarea sau/și autoizolarea ființelor umane determină supradimensionarea trebuinței umane de asociere și de comuniune, supradimensionare pe care o susține religia în accepțiunea ei de legătură între oameni, de legătură interumană durabilă. În aceste condiții, o concluzie se impune cu necesitate implacabilă: mitul lui Iona revine în actualitate.

⁴⁷ Andrei Ovidiu Crișan, *Fenomenologia religioasă în era globalizării*, rezumat al tezei de doctorat, 2017, p. 15.

⁴⁸ Ion Constantin, *The Ethical-Religious Dynamics in the Context of Europe's Globalization*, în *The European Proceedings of Social & Behavioural Sciences EpSBS*, Volume XV, WLC, 2016, p. 23.

CONCLUZII

„Un om care și-a înțeles rostul în lume, care își iubește semenii și înțelege istoria” (Florica Ichim într-un interviu publicat în *Observator Cultural*, iulie 2014) nu avea cum să nu abordeze probleme ale religiei și culturii creștine. Profunzimile psihice ale omului l-au preocupat și, de aceea, Camil Petrescu nu avea cum să nu abordeze problema credinței izvorâtă din inconștientul colectiv (Jung l-a echivalat cu spiritul), adică din experiența speciei umane. Pentru Jung sinele este imaginea despre Dumnezeu, căci sinele Uman și cel Divin nu pot fi distinse.⁴⁹ Acele „intuiții esențiale” pe care le avea Camil Petrescu devin pentru posteritate invitații la cugetare asupra concretului substanțial din universul creștin al relației individ-comunitate. Iar, cultura creștină constituie mediul amniotic al dezvoltării civilizației creștine de care s-au atașat grupuri sociale ale celor ce traversează această „vale a plângerii”.

Religioșii creștini continuă să aspire la nemurire în viața de apoi, dar năzuința aceasta pare că li se șubrezește sub loviturile primite chiar din viața aceasta a tehnocriticii anticreștine și esențialmente antireligioase. Tocmai de aceea, întrevădem o reîntoarcere la medievala teorie a dublului adevăr și o benefică revigorare a acestei faimoasei teorii a coexistenței pașnice dintre adevărul științific progresiv și adevărul religios conservat în perimetrul defensiv al dogmei. Substanța conceptualizată fenomenologic în *Doctrina substanței* oferă puncte de sprijin și susținere pentru credința în dănuire a religioșilor creștini și nu numai, fapt pentru care doctrina substanțialistului camilpetrescian rămâne un reper axiologic durabil. Plecând de la această fecundă teorie a dublului adevăr, putem întrezări și o veritabilă teorie a multiplului adevăr, concordanța și toleranța reciprocă a adevărilor multiple devenind structuri generative pentru punți de legătură între lumi diferențiate prin credințe în supranatural.

Și totuși, în lumea aceasta a diversității religiilor își face loc și omul areligios care se multiplică nestăvilit, pentru configurarea acelu viitor posibil și realizabil cu grade crescânde de probabilitate: viitorul lumilor tolerante și cooperante pe susținerea substanțială a nemuririi credinței în umanism.

⁴⁹ C.J. Jung, *Arhetipurile și inconștientul colectiv*, Editura Trei, București, 2014, p. 86.

